

Шымкент қаласы аумағындағы антропотопонимикалық эпсаналардың поэтологиялық пішіні¹

*Ж.Ә. Аймұхамбет^a, М.Н. Миразова^b, Қ.Қ. Кенжалин^c

^aЛ.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан Республикасы
(E-mail: a.zhanat@mail.ru). *Байланыс үшін автор: a.zhanat@mail.ru

^bЛ.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан Республикасы
(E-mail: m.n.mirazova@mail.ru)

^cЛ.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан Республикасы
(E-mail: kenkk@mail.ru)

ARTICLE INFO

Кілт сөздер:
Ұлы Жібек
жолы, топоним,
антропотопоним,
эпсана, фольклор,
мәдени таным,
поэтология,
лингвистика.

XFTAP 16.21.47

DOI: <http://doi.org/10.32523/2664-5157-2022-2-7-21>

АННОТАЦИЯ

Мақалада Шымкент қаласы аумағында орналасқан Ұлы Жібек жолының тарихи топонимдерінің атаулары зерттеледі. Топонимдерді атауда этникалық тілдің қорына сіңген және халықтың мәдениеті мен тұрмысында ерекше көркемдік-танымдық мәні бар фольклорлық материалдың маңызы зор. Сондықтан топонимиканы лингвистикалық аспектіде ғана емес, әдебиеттануда, фольклорда тарихи дереккөздер негізінде зерттеу өзекті және сұранысқа ие. Бұл мақалада Шымкент қаласының Қошқар ата, Субұрған ата, Дәруіш ата, Қамбар ата сынды тарихи орындарының атаулары антропотопонимика тұрғысынан зерделенді.

Антропотопонимия кісі аттарына, мифологиялық кейіпкерлерге, халықтық мифтер мен аңыздарға байланысты нысандарды және елді мекен атауларын зерттейді. Мақаламызда тарихи тұлғалардың, фольклорлық-мифологиялық қаһармандардың, эпсана кейіпкерлерінің есімдерімен байланысты топонимдерді де антропотопонимикалық деп таныдық.

Мақала авторлары фольклорлық мәтіндерді мотивтік салыстыру негізінде жекелеген жер-су атауларының антропотопонимиялық эпсаналарда бейнеленуін және ерекше ісімен ел жадында сақталған тұлғалардың әңгімелерін қарастырады. Шетел әдебиеттануында «поэтикалық ономастика» деген ұғым бар екені ескеріліп, бұл ұғымның пайда болуы фольклорлық топонимдердің көркемдік құрылымы мен ондағы қолданылған бейнелеу тәсілдеріне байланысты екені көрсетілді.

Зерттеу нысанына алынған эпсаналарды талдау нәтижесінде Ұлы Жібек жолының тек сауда қатынасы ғана емес, мәдени-рухани байланыста да маңызды қызмет атқарғандығына назар аударылды.

Received 28 April 2022. Revised 16 May 2022. Accepted 11 June 2022. Available online 31 June 2022.

For citation:

Aimukhambet J.A., Mirazova M.N., Kenzhalin K.K. The poetic form of antropotoponymic myths on the territory of Shymkent city // Turkic Studies Journal. – 2022. – Vol. 4. – No 2. – P. 7-21. DOI: <http://doi.org/10.32523/2664-5157-2022-2-7-21>

Дәйексөз үшін:

Ж.Ә. Аймұхамбет, М.Н. Миразова, Қ.Қ. Кенжалин Шымкент қаласы аумағындағы антропотопонимикалық эпсаналардың поэтологиялық пішіні // Turkic Studies Journal. – 2022. – Т. 4. – № 2. – 7-21 б. DOI: <http://doi.org/10.32523/2664-5157-2022-2-7-21>

¹ Мақала BR10965370 «Ұлы Жібек жолының тарихи топонимиясын ғылымдар тоғысында зерделеу» атты Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі бекіткен мақсатты бағдарламалық жоба аясында жазылды.

Кіріспе

Ұлы Жібек жолы бойындағы топонимия туралы айтпас бұрын әуелі топонимдік фольклор туралы айтқан жөн. Фольклордың бұл саласында танымдық және көркемдік сана тоғысуынан өзіндік бір кеңістік қалыптасты.

Топонимдік фольклорды зерттеуде фольклортану ғылымы мен ономастикаға тиесілі топонимиканың қағидаттары назарға алынады. Аталған ғылым салаларының негізгі әдіснамалары тоғыстырыла отырып, топонимдегі «көркемдік қабат» анықталады. Осыдан келіп олардың поэтологиялық пішіні айқындалады.

Қазіргі гуманитарлық ғылымдағы фольклортанудың маңызды міндеттерінің бірі ретінде оның топонимикамен байланысын зерделеуді айтамыз. Топонимдік фольклор – ұлттық фольклордың арналы бір саласы. Себебі топонимдік атаулар фольклор туындыларынан өте көп ұшырасады. Топонимика тіл біліміндегі ономастиканың бір саласы болса, фольклортанудың да құрамдас бір бөлігі деуге болады.

Қазақ фольклорында халықтық проза санатындағы аңыз бен әпсананың орны ерекше. Есте жоқ ескі заманнан жеткен аңыз, әпсаналардың өзегінде негізінен ел мен жер тарихы жатады. Осы аңыз, әпсаналар топонимикамен тығыз байланысты болып келеді. Бұл фольклорлық нұсқаларда мекен, нысан атаулары туралы сюжет яки мотив алдыңғы орында тұрады.

Лингвистикада зат, сөз, нысан, атау туралы зерттеулер жүргізіліп, маңызды ғылыми тұжырымдар жасалды. Көне дүние ойшылы Гераклит кез келген атаудың негізінде өзі танытатын заттың табиғаты жатады, яғни заттың яки құбылыстың мағынасын білдіріп, мәнін айқындайтын оның атауы деген екен [1, 49 б.]. Сөздің атау ретіндегі қызметі көнеліктегі мифологиялық дәуірден бастау алған. Сөз – зат пен құбылысқа тиесілі қасиетке берілген атау деп білсек, онда оның маңызды сипаты – атау болу, номинативті қызмет [2, 345 б.]. Сөздің осы атап көрсеткен ерекшелігі табиғаттағы түрлі нысан атауларының тууына бастау болды.

«Зат-ұғым-сөз» орын тәртібінің сақталуы, топонимикада «географиялық нысан – ерекше бір белгі – атау» түрінде көрініс береді», – дейді тілші ғалым Б.Бияров [3, 7 б.].

Топоним – ежелгі грек тілінде «мекен атауы» деген ұғымды береді. Топоним бір нысанға жай ғана беріле салған атау емес, сол нысанның бар болмысын, табиғатын, ерекшелігін танытып, мағыналық ақпарат беретін ұғымдық атау. Топонимдердің тарихын, шығу тегін, жазылуы мен айтылуын, мағынасын қарастыратын ғылым саласын топонимика деп атаса, ғылымының осы саласының зерттеу нысанына кіретін *топонимия* тілдік бағытта лексикалық қабат ретінде қарастырылады, ал фольклортануда көркемдік таным кеңістігін түзеді. Топонимияның тілдік және фольклортану аспектісінде зерделенуі бүгінгі ғылым үшін маңызды. Ғалым Б.Бияров: «Бүгінде топонимдер еліміздің тыныс-тіршілігіне қажетті бағыт-бағдар беретін таңбалық қызметімен үлкен қоғамдық-саяси маңызға ие болып, ұлттық, танымдық сипаттары алдыңғы орынға шықты. Өйткені жер-су аттары адамзат қоғамында ғана пайда болып, өмір сүріп, қызмет ететіндіктен, сол қоғамда болып жататын өзгерістерден тыс қала алмайды», – деп, топонимдердің маңызын айқындап көрсетеді [3, 3 б.].

Топонимиялық талдауды Ұлы Жібек жолы бойындағы нысандарға бағыттай отырып, фольклортану, әдебиеттану аспектісінде зерделеуді жүзеге асыру, сол арқылы топонимияның поэтологиялық пішінін айқындау – бұл мақаланың негізгі бағыты.

Топонимикадағы нысан атауларының адам есімімен қатысты саласы антропотопонимика деп аталса, біз қарастыратын Шымкент қаласы аумағындағы атаулар антропотопонимдер болып табылады.

«Жекелеген атауларды зерттейтін ғылымның кең тараған екі саласының тығыз байланысы (топонимика және антропонимика) антропонимдердің топонимикалануын қарастыратын арнайы саланы – антропотопонимияны тудырды», – деп жазады А.С. Кривошекова-Гантман [4, 51 б.].

Шымкенттің айналасы арғы дәуірдің тарихын бүгінге жалғаған сырлы аңызға, ғажайып эпсанаға толы. Адамның арманшыл жаны тудыратын қиял әлемінде де шындықтың тамыры, ақиқаттың айнасы бар екенін әсте естен шығаруға болмайды. Эпсананың қиялға бергісіз оқиғасына назар салғанда осы мәселеге ерекше назар аударамыз.

Антропотопонимикалық эпсана деп айқындауымыздың мәні неде? Қазақ халық прозасын зерттеген академик С.Қасқабасов: «...эпсананың мақсаты – баяғыда болған не болды деген бір оқиғаны, іс-әрекетті немесе жағдайды көркемдеп баяндау арқылы тыңдаушыға ғибрат беру. Мұнда бас кейіпкерлер дәріптеле суреттеледі, олар көркем бейне деңгейінде көрінеді», – деп анықтама береді [4, 150 б.]. Біз нысанға алып отырған фольклор үлгілері өзінің мазмұны, табиғаты, мәні тұрғысынан осы анықтамаға толық сәйкес келеді. Сол себепті де бұл фольклорлық баяндарды эпсана жанрына тән деп білеміз. Ғалым ертеде болған немесе ойдан шығарылған бір оқиғаны көркемдей баяндайтын шығармаларды эпсана деп анықтай отырып, оларды мазмұнына қарай тарихи-мекендік және утопиялық деп бөледі. Тарихи-мекендік эпсаналардың көпшілігі антропотопонимиялық эпсана деп атауға лайық.

Зерттеу материалдары мен әдістері

Зерттеуді жүргізуде Шымкент қаласы аумағындағы тарихи орындар туралы фольклорлық үлгілер назарға алынды. Тақырыпты зерделеуде талдау, жинақтау, салыстыру әдістері қолданылып, тиісті ғылыми қорытындыға қол жеткізу мақсат етілді. Топонимдердің, антропотопонимдердің құрылымы мен этимологиясын қарастыруда структуралық әдіс ұстанымдары да негізге алынды.

Талдау

Шымкент қаласы аумағында орналасқан тарихи мекендер және олар туралы аңыз-эпсаналар көптеп саналады. Солардың қатарында Қошқар ата, Субұрған ата, Дәруіш ата, Қамбар ата есімдерімен қатысты нысандар ел тарихы мен мәдени-рухани танымынан хабар беретін, ұлттық фольклордан, оның ішінде топонимиялық эпсанадан маңызды орын алады.

Енді біз аталған нысандарға қатысты эпсаналарға тоқталып, талдау жасайық.

Бірінші эпсана: Қошқар ата өзені. Қаланы қақ жарып аққан Қошқар ата өзенінің мөлдір суы мен майда толқынына қарап отырсаңыз, қиял мен шындық тұтасып, жан тебіренер жанды сурет болып жаңғырады...

Эпсананың әуеніне құлақ түрсек, Шымкент атты шырайлы қаланың іргесін көтерген осы Қошқар ата көрінеді.

Тарих пен аңыздың тұтасқан сілеміне ой жіберсек, Қошқар атаның су бетімен сырғып жүрген кереметін, бұлақтардың көзін ашатын шапағатты ісін көреміз. «Бұлақ көрсең

көзін аш» деген өсиеттің тура да, ауыспалы да мағынасында шарапатты іс екенін қазақы тәрбие мен тағылымды санасына сіңірген әрбір адам жақсы біледі.

Қошқар ата есімімен байланысты елді мекен атаулары елімізде көп ұшырасады. Маңғыстау облысының орталығы Ақтау қаласынан он жеті шақырым жерде орналасқан Ақшұқыр елді мекенінде Қошқар ата деп аталатын кесенелер қалашығы бар. Маңғыстау өлкесінде айтылатын әпсана желісінде Қошқар ата Хорасаннан келген екен. Сондай-ақ осы Маңғыстауда Қошқар ата көлі бар. Қошқар ата атымен байланысты қиелі орындар Қазақстанда оннан астам. Тіпті Қырғызстан, Өзбекстан территориясында да кездеседі. Қошқар ата атымен байланысты елді мекендердің барлығында да әулие баба осында жерленген деп айтылады. Ақиқаты белгісіз...

Оңтүстік өңірдің өзінде Қошқар ата атымен байланысты бірнеше сағана бар. «Бірі – Шымкент қаласында, Қошқар ата өзенінің бойында; екіншісі – Бәйдібек ауданының Қошқар ата ауылында; үшіншісі – Созақ ауданы, Қаратау қойнауындағы Қошқар ата өзенінің бойында; төртіншісі – Қазығұрт ауданы Тұрбат ауылында; бесінші Төле би ауданы Кемеқалған ауылында орналасқан» [5, 275 б.].

Қошқар атаға қатысты «Қазақстан Ұлттық энциклопедиясында» келтірілген мәліметтер төмендегідей:

1. «Қошқарата – Үлкен Борсық құмының батысындағы көл. Ақтөбе облысы Шалқар ауданында, Көкала қыстағының батыс жағында... Көлге көктемде қар суымен толығын Кендірлі өзені құяды. Жазда кеуіп, сор болып жатады. Төңірегі – жайылым.

2. Қошқар ата кесенесі – ортағасырлық сәулет өнері ескерткіші. Оңтүстік Қазақстан облысы Қазығұрт ауданына қарасты Тұрбат ауылы маңында орналасқан шағын, бір бөлмелі күмбезді құрылыс» [6, 79 б.]

Қошқар атаның ерекше қасиет иесі болғанына есімінің ел жадында осыншалық құрметтелуі дәлел.

Біздің әуелі тоқталарымыз – Шымкенттегі Қошқар ата атымен байланысты нысан. Бұл мекен туралы әпсананың айтары – Қошқар ата XI ғасыр шамасында өмір сүрген. Шын есімі Қылыш болған деседі. Арғы атасының есім-сойы Арқар екен. Арқар баба айрықша батыр болыпты. Сол атаңдай болмасаң да, ұқсап бақ деп Қошқар атандырған екен баланы. Бала күнінен зеректігімен ерекшеленген оны ата-анасы Бұқараға ілім-білім үйренуге жібереді. Ұстазының ықыласына бөленген балаға басқа шәкірттер қызғанышпен қарайды. Ерекше шәкіртінің артықшылығын көрсету мақсатында ұстазы барлық шәкірттерін отынға жұмсайды. Қошқар атаға судың арғы бетінен отын әкелуді тапсырады. Сонда ол батып кетпей, су бетімен жүрген екен. Бұл ғажайыпты көзімен көрген өзге шәкірттер замандастарының қасиетін мойындайды...

Дарияның, көлдің тіпті теңіздің суы тобығынан келмей өте шығатын әулие жандар туралы әпсана көп. Қошқар атаның су бетімен жүруі сол әпсаналар қатарынан орын алады. Әулиелік керемет көрсету, сөйтіп өзінің қасиетін мойындату мотивтері хикаяттарда молынан ұшырасады. Б.Сағындықұлы «Ғаламның ғажайып сырлары» кітабында әулиелердің керемет көрсете алатынын, олардың бірі көрсеткен кереметті екіншісі қайталай алатынын айта келе: «Керемет – таза ниет, адал еңбекпен, ыстық ықылас, тағат-ғибадатпен келетін қиелі қасиет» деп анықтама береді [7, 23 б.].

Әулиелер есімімен байланыстырыла айтылатын су көздері туралы әпсаналардың барлығы да мифтік танымға барып тіреледі. «Олар негізінен үш түрлі мифтік сарыннан тұрады: 1) антропоцентристік таным бойынша өзен-көлдердің көз жасынан пайда болуы; 2) агионимдермен байланысты, яғни өзен-көлдер әулие-әнбиелердің таяғы

түрткен немесе аяғы тиген жерлердегі бұлақ көзінен пайда болуы; 3) анимистік түсінік бойынша жануарларды қасиет тұтумен байланысты өзен-көлдердің пайда болуы» [8, 193 б.].

Қошқар ата өзені су көзінің (бұлақ, өзен, көл) пайда болуы туралы мифтік таныммен байланысты әпсаналық баяндардың жоғарыда аталған топтарының екіншісіне жатады.

Пайғамбардың мұғжизасы, әулиенің кереметімен пайда болған су көзі дертке дауа, жанға шипа, ерекше қасиетке ие болады.

Діни әпсаналарда Мұса пайғамбардың аса таяғы тиген жерден бұлақ пайда болады.

Ысмайыл пайғамбардың әйелі Ажар елсіз шөл далада ұлы Ысмағұлды дүниеге әкеледі. Шырқырап жылаған сәбидің өкшесі тиген жерден бұлақ көзі ашылады. Бұл бұлақ зәмзәм деп аталады.

Қызыр пайғамбар өлместің суын ішіп, қияметке дейін тірілер санатында қалады.

Өлместің суын іздеу ертегілердегі *өлі су мен тірі суды* табу мотивінің тууына негіз болған.

Су бетінде қалқып жүру кереметіне қатысты Шейх Шамс Тебризи (Шамс ад-Дин Мұхаммед ибн Әли ибн Малиқдад Тебризи) мен Мәулана Румидің кездесуін баян ететін мына хикаятты айтуға болады:

Жалаладдин Руми кеме ішінде алты жүз шәкіртінің алдында өлең оқып тұрғанда бейтаныс дәруіш келіп: «не оқып тұрсың» деп сұрайды. Руми өлең оқып тұрғанын айтады. Дәруіш кенет Румидің қолындағы өлең жазылған қағаздарын алып су бетіне тастап жібереді. Өлеңдерінің суға шашылып кеткеніне ренжіген Румиге дәруіш су бетінде қалқып жүріп, қағаздарды қайта жинап, құрғақ күйінде әкеп береді. Бұл дәруіштің жай адам емес екенін сезген Руми оның айтқанын орындап, кейіннен оған шәкірт болады. Бұл дәруіш – әйгілі Шейх Шамс Тебризи екен. Шамс Тебризи Ұлы Абай өз өлеңінде:

Фзули, Шәмси, Сәйхали,
Науаи, Сағди, Фирдауси,
Хожа Хафиз – бу һәммәси
Мәдәт бер я шағири фәрияд, –

деп бата сұраған ғұламалардың бірі.

Мұсылман дүниесінде есімдері ерекше құрметке ие Хасан Басри әйгілі әулие Рабиғамен керемет салыстырғанда жайнамазын су бетіне жайып жіберіп, намаз оқыған екен. Рабиға болса жайнамазын ауаға жайып, керемет көрсетеді.

Маңғыстау өлкесінде айтылатын бір әпсанада Шопан ата мен Темір баба кереметтерін жарыстырып көрмек болады. Шопан ата жүйткіп бара жатқан киікті өзіне шақырып алып, оны сойып, мүшелеп тастап, қайта тірілтіп, жөніне жібереді. Темір баба болса теңізді кешіп кете барады. Ізінен жол пайда болып, біраз ұзағанда Шопан ата: «Кері қайт, кәпірлерге жол ашасың» деп шақырып алған екен дейді. Ясауи ілімін таратушы шәкірттерінің бірі Шопан ата болса, Қошқар ата осы Шопан атаның шәкірті деседі...

Қошқар ата атымен байланысты бұлақ, өзен, көл, елді мекен, кесенелердің көптігін ұлттық дәстүріміздегі әулие культімен түсіндірген дұрыс сияқты. Әулиенің ордасы тұрған, қонып, ат шалдырған, мешіт салып, медресе ашқан жерлерін ел қастерлеп, әулие атымен атаған. Сөйтіп бір әулиенің аты бірнеше елдің мекенде кездесе береді.

Қошқар ата – мешіт, медреселер ашып, мұсылман дінін уағыздаушы рухани қайраткер. Бұхарадан ілім үйреніп, ғұламаларға дәріс берген тұлға ретінде ардақталуы оның руханияттағы орнын айқындай түседі.

Біздің талдауға арқау болып отырған Қошқар ата өзені бастауын Қазығұрттан алып, Шымкенттің ортасымен ағады. Айналасында бұлақтар өте көп болғандықтан бұрын Мыңбұлақ аталған екен. «Қошқар ата бұлағының қасиеті – суының шипалылығында. Оның суына бойыма шипасы дарысын деп ниет еткендер жыл он екі ай бойы шомылып жатады. Суы қыста жылы, жазда өте салқын, тастай суық десе де болады» [5, 280 б.].

Қазығұрттан бастау алған бұлақ жол-жөнекей жерге сіңіп кетеді дейді ел аузындағы әңгімеде. Сонда Қошқар ата: «дерттілерге шипа болар су болсын» деп дұға оқыған екен. Сөйтіп бұлақ көзі қайта ашылып, ары қарай ағады. Міне, осы тұстан бастап Қошқар ата атымен аталған екен...

Қошқар ата өзенінің суы асқазан-ішек ауруларына, денеге шыққан жараларға ем болады. Су құрамында адам ағзасына пайдалы элементтер көп. Алыс-жақыннан арнайы келіп, дерттеріне дауа, жандарына шипа тапқан адамдар жайлы әпсанаға бергісіз әңгімелер тылсым сырлы дүниенің тереңіне еріксіз бойлатады.

Қазақ тарихында елге имандылық шуағын сеуіп, шапағаты тиген әулиелер жайлы ерекше айтылады. Олар халыққа жасаған жақсылығымен, руханиятқа сіңірген еңбегімен ел жадында қалып, фольклор туындыларына да арқау болды. Қазақ халық прозасының аңыздық тобына кіретін хикаялар мен әпсаналар осындай ерекше жаратылысты адамдарға арналған. Ойсылқара, Шопан ата, Зеңгі баба сияқты төрт түліктің пірі болған әулие жандар қатарында Қошқар атаның да осындай әпсана, хикаяттардан алар ерекше орны бар.

Шымкент қаласының шырайын кіргізген суы шипалы Қошқар ата өзені әруақты қастерлеп, әулиені құрмет тұтқан ата-бабаларымыздың асыл мұратының айғағындай.

Екінші әпсана: Субұрған ата. Шымкент қаласындағы тағы бір қастерлі орын – Субұрған ата әулиенің кесенесі. Бұл сәулет өнерінің ескерткіші Әмір Темір заманынан келе жатса керек. Неге Субұрған деген атау иеленген?

Бір әпсана айтады: Жаугершілік заман екен. Жеңіспен аяқталған майданда бір батыр ауыр жараланып, ат үстінде найзасын сүйретіп келе жатады. «Аты-жөнің кім? Ерлігің ерен екен, өзінді білейік» дегендерге: «Мені қайтесіңдер, артқа көз салыңдаршы» дей беріпті. Сөйтсе сүйретілген найза мен тамшылаған қанның ізімен бір бұлақ су ағып келеді екен. Батыр көп ұзамай шейіт болады. Халық белгісіз батырды жетіп жығылған қорған маңына жерлеп, басына кесене тұрғызып, «Субұрған әулие» деген ат береді...

Екінші әпсана айтады: Бұл кісі Қошқар атаның інісі екен. Қошқар ата өзі көзін ашқан қасиетті бұлақтың суын Әзірет Сұлтанның шәкірттері мен туысқандарына жеткізуді осы інісіне тапсырады. Сөйтіп қолына асатаяқ беріп, оны бұлаққа салған қалпы алдыға қарай жүре беру керектігін, Түркістанға жеткенше артына қарамауын ескертеді. Жолда келе жатқанда артынан атын атап шақырған дауыс шығады. Қарайын десе, ағасының ескертуі бар, қарамайын десе, дауыс шақыруын қоймайды. Ақыры артына бұрылып көз салғанда, ізімен ағып келе жатқан бұлақ суы ағысын тоқтатып, екіге айрылып, екі тарапқа ағып кетеді. Ағасының аманатын орындай алмаған інісі Қошқар атаның көзіне көрінуден ұялып, келген жерінде қалып қойған екен. Содан бері бұлақ суы екіге бөлінген жерді халық «Субұрған» деп атап кетіпті...

Тағы бір әпсана айтады: Бұл кісі әрі батыр, әрі діни сауатты, Құран мен Хадисті жетік меңгерген адам екен. Шаш қаласы мен Исфиджаб қаласы үшін болған ұрыстарға қатысады. Ауыр жараланып, Йасыны бетке алып кетіп бара жатқан жолда қайтыс болады. Соңынан жеткен серіктері ақ жуып, арулап, осы маңға қояды. Сүйреп келе жатқан найзасының ізімен аққан бұлақ суы да осы жерге жеткен екен. Бұл кереметке таңданған ел «Субұрған әулие» деп құрметтеп, басына кесене тұрғызыпты.

Субұрған ата кесенесі Шымкент қаласындағы ежелгі қорымның оңтүстік- шығысындағы төбе етегіне орналасқан. Күйдірілген қыштан қаланған кесененің құрылысы өзгеше. Кесене орналасқан төбенің тарихына келсек, заманында Әмір Темір жасатқан деген болжам айтылады. Топырақтан үйілген төбеге бақылау үйлерін салдырып, дұшпандар кіре алмас үшін жан-жағын сумен қоршаған. Содан бұл жер «Қарауылтөбе» атанған екен.

Кесене төрт тараптағы үлкен жолдың түйіскен тұсында орналасқан. Жолаушыға «төрт құбылаң түгел болсын» деп бата беріп, желеп-жебеп жатқандай.

Субұрған ата ел аузында «Сыпырған ата» немесе «Сыпырғы ата» деп те аталады. «Сыпырғы әулие ниет еткен жандардың жолындағы пәле-жаланы, жаманшылықты сыпырып тазалайды. Басына құрбандық шалып, ниет қылған жандардың тілектерін қабыл етеді» деседі қариялар...

Әулиелі орындарда міндетті түрде қасиетті су көзі (бұлақ, өзен, көл) болатыны – әпсаналардағы тұрақты мотив болса, өмірдегі шынайы оқиға. Су әлемімен байланыстыра көрсетілетін кереметтер қатарында судың бетімен қалқып жүру, ағысы қатты, терең дарияны кешіп өте шығу, бұлақ суын бұрып әкелу, шыңырау құндықтың суын шипа етіп ұсыну оқиғалары бар. Қасиетті су көздері Бекет ата, Қошқар ата, Шопан ата, Баба Түкті шашты Әзіз, Домалақ ана, Көзді ата, Ұкаша ата, Қоңыр әулие (Қазақстанның бірнеше жерінде кездеседі) кереметтерімен байланысты хикаяттардың негізгі арқауы болып табылады. Түркі дүниесіне мәшһүр ғажайып тағдыр иесі Қорқыт ата туралы әпсананың басы мен соңы су әлемімен байланысты.

Қорқыт туар кезінде
Қара аспанды бу алған,
Қара жерді су алған.
Ол туарда ел қорқып,
Туған соң әбден қуанған.

Ана құрсағында үш жыл жатқан бала жарық дүниеге келгенде осындай ерекше құбылыс болады. Баланың Қорқыт деген есімді иеленуі сол себептен еді... Дүниенің төрт бұрышын кезіп, мәңгілік мекен іздеген Қорқыттың ақырғы тұрағы – Сырдарияның беті. Кілемін дария бетіне жайып жіберіп, қобызын күңіретіп қаншама жыл отырған екен. Күндердің бір күнінде ажал қайрақ жылан болып келіп шағып алады. Мифтік түсінік бойынша жылан – әруақтар әлемінің әміршісі. Ел аузында Қорқыт – өлмес тұлға. Сондықтан да болар:

Өлі десем өлі емес,
Тірі десем тірі емес
Ата Қорқыт әулие –

деп әспеттеледі.

Су – тіршілік бастауларының бірі, әрі мына дүниені тылсым әлеммен байланыстыратын ерекше қасиетке ие нысан. Әулиелердің керемет әрекеттерінің су көздері арқылы көрсетілетіні олардың «екі дүниеге тең» ерекше жаратылысын білдіру үшін болса керек. Субұрған әулие туралы әпсаналардағы белгісіз, жаралы жауынгердің найзасы тиген жерден судың пайда болуы – оның тегін адам еместігін айғақтайтын мотив.

Үшінші әпсана: Дәруіш ата әулие. Дәруіш ата кесенесі Шымкенттен Ташкентке шығар жолдағы сол қапталдағы төбеде орналасқан. Бұл жердегі Қасқа қорымында мұсылман қауымы жерленген.

Дәруіш ата кесенесінің бұл жерде бой көтеруінің өзіндік тарихы бар. Әулие ата қайтыс болғанда «Аткемер» деген жерге (қазіргі қаланың ортасы) қойылған екен. Қабір

тұсынан өткендер аттан түсіп, жаяулап жүреді. Әулиенің басына зиярат етуге түүу алыс Хорезмнен кісілер арнайы келеді екен. «Қазыналы Оңтүстік» [5, 268-272 б.] кітабында Дәруіш ата қабірінің аяқ астында қалып, кейіннен қабір-бейітті қала сыртына шығарып тастау әрекеті болғаны, қазіргі кесенесінің салыну тарихы баян етілген.

Дәруіш ата кім еді?!

Жалпы, мұсылман дүниесінде дәруіш, диуана – дүниені тәрк етіп, құдай жолына бет бұрған тақуа жандар. Жаратушы Алланың құдыретін ғана мойындап, пенделік тіршіліктен бойын аулақ салған мұндай адамдар туралы айтылатын ғибратты әңгімелер өте көп.

Дәруіш ата әулие туралы ел аузындағы әңгіме деректерінде екі түрлі болжам айтылады. Бірі – бұл кісі Әзірет сұлтан – Қожа Ахмет Ясауи бабаның ағасы, Ибраһим атаның үлкен ұлы. Екіншісі – Ибраһим атаның ағасының ұлы, Әзірет сұлтанмен замандас адам. Өз заманының белгілі адамдарының бірі болған. Әулиелік дәрежеге жеткен ғұлама. Кезінде Ташкент қаласынан шыққан өлеңдері бар деп те айтылады. «Сайрам рисаласындағы» дерек бойынша, Балагарден қорымында Мұхаммед дәруіш атаның баласы Әзіреті Исмайыл ата бейіті бар екендігі жазылған. Яғни Дәруіш атаның тегі – сайрамдық.

Мұхаммед Дәруіш ата – сопылық ағымның ірі өкілі, Хорезмде білім алған, өз заманының әйгілі адамы. Оның өлең-хикметтері Ясауидің, Сүлеймен Бақырғанидың еңбектерінен кездеседі.

Сонымен, Дәруіш ата ел жадында ерекше қасиеті, тағлымды істерімен сақталған әулие адам дедік. Әулие жанның ел ерекше құрметтеген адам екеніне күні бүгінге дейін ол кісіге бағытталып жасалар зиярат дәлел.

Дәруіш ата қабіріне зиярат етіп келушілердің ішінде хорезмдіктер көп екендігін жоғарыда айтып өттік. Оның себебі де аңыз оқиғасымен байланысты. Оңтүстік өңірге жасалған тынымсыз шапқыншылықтың бірінде дұшпандар елді тонап, алған мүліктерін түйеге артып, Хорезмнің тұсынан өтіп бара жатады. Сол кезде бір түйе ауырып өліп, оған артылған бір сандық кітапты суға тастап кетеді. Ағып келе жатқан сандықты хорезмдіктер судан шығарып алады. Ішін ашса, тағлымы мол діни кітаптар екенін және олардың Дәруіш атаға тиесілі екенін біледі. Сөйтіп қиырдағы Дәруіш ата қабіріне зияраттауға ағылады.

Дәруіш ата әулие атанған Мұхаммед Қожа туралы он сегіз томдық «Түрк-Ислам» энциклопедиялық сөздігінде мәлімет берілген.

Төртінші әпсана: Қамбар (Жылқышы) ата әулие. Шымкент қаласындағы тағы бір киелі орын – Қамбар ата атымен аталатын жер. Бұрындары бұл жерде басында төрт бұрышты, шағын, кішкене күмбезі бар кесене болған екен. Кеңестік кезеңде құлап, қирап кеткен. Жергілікті тарихшы Ж.Ырысымбетұлының ақпаратына қарағанда, Қамбар ата – Ысқақ баптың замандасы екендігі жайлы болжамдар бар.

Қазақ фольклоры үлгілеріне жататын тұрмыс-салт жырларының ішінде төрт түлік малға қатыстылары өте көп. Көшпелі тіршілік кешіп, осы төрт түлік мал тіршілігінің негізі болған ата-бабаларымыз үшін жылқы түлігінің орны ерекше. «Түбім – түрік, түлігім – күлік», «түбім – түркі, түлігім – жылқы», «ер қанаты – ат», т.б. қанатты сөздер мен мақал-мәтелдер осыған дәлел. Төрт түлік малдың пірі деп білген Ойсылқара, Қамбар ата, Зеңгі баба, Шопан ата туралы әпсаналар ғана емес, өлең-жырлар да – ұлттық құндылықтарымыздың бір бөлшегі.

Халық фольклорынан белгілі төрт түлік малдың пірі негізінен төртеу. «Пір – Орталық Азияның түркітілдес халықтарында белгілі бір кәсіптің киелі қолдаушысы саналатын бейне. Парсы тілінде – ақсақал, қарт кісі, әулие деген мағына береді. Жалпы Шығыс халықтарында әрбір кәсіптің киелілігін, абыройлығын көтерген, оның бастауында рухани ұстаз, қасиетті пір тұрғандығына сенген, сондықтан сол кәсіптің иесі – пірден қолдау, желеп-жебеу тілеген» [8, 40 б.].

Сонымен, Ойсылқара – түйенің пірі. Ойсылқара – Уәйіс Карани деген кісі екен. Ұлық пайғамбарымызбен замандас. Зеңгі баба Мұхаммед пайғамбармен тікелей жүздесіп-сұхбаттаспаған, алайда, әзіз пайғамбарымыз оған қамқор болған дейді аңыз. Өзі бақилық болғанда киімін осы Уәйіс Караниге апаруы керектігі жайлы мүміндер әмірі Омар мен Әлиге тапсырған екен. Белгілі тарихшы Мұхаммед Хайдар Дулатидің «Тарих-и-Рашиди» еңбегінде былай дейді: «Дәруіштердің бір қауымы бар – риджал ул-Аллах, оларда, сырттай қарағанда, пірлер де, мүридтер де болмайды, оны (топты) уәйіси деп атайды».

Міне Ойсылқара баба осы сипаттағы адам.

Ойсылқара әулиенің мазары Ақтөбе облысының Хромтау ауданы территориясында.

Сиырдың пірі – Зеңгі баба. Қожа Ахмет Ясауи ілімін таратушы, жалғастырушы, хакім ата атанған Сүлеймен Бақырғанидың шәкірті. Аңызда Зеңгі баба Алланы зікір еткенде, өзі бағып жүрген сиыр табыны айналасын қоршап, олар да зікір салғандай болады екен. Зеңгі бабаның мазары Ташкент қаласындағы «Зеңгі ата» ауданында орналасқан. Бабаның басына мазар тұрғызуды Әмір Темір бастап, Ұлықбек аяқтаған деген деректер бар.

Қойдың пірі – Шопан ата. Зерттеушілердің болжамынша, шамамен XIII-XIV ғасырларда өмір сүрген, Қожа Ахмет Ясауидің шәкірті. Шопан ата қорымы Маңғыстау түбегі мен Хорезм арасын жалғайтын керуен жолының бойына орналасқан. Бұл жерде қорыммен бірге Шопан атаның жер асты мешіті және өзі қазды дейтін құдығы бар.

Жылқышы ата немесе Қамбар ата – жылқының пірі. Ескілікті аңыздарға сүйенсек, Қамбар – ең алғаш жылқыны қолға үйреткен адам. Қамбар ата туралы түркі халықтарында айтылатын аңыз нұсқалары көп. Қазақ мифтанушысы Серікбол Қондыбай ел аңыздарына тоқтала отырып, мына нұсқаларға назар аударады:

Бірінші: «Жылқының пірі Қамбар атаны зерттеушілер ұлық пайғамбарымыздың күйеу баласы Әзірет Әлінің атбегі болған Ганбармен байланыстырады. Әзірет Әлінің Дүлдүл атты жүйрігін күтіп-баптаған осы Қамбар екен» [9, 138 б.].

Екінші: «Уақытында бір сахаба Қамбар атты балаға тұлпарын бақтырады. Бала домбырасын алып, жылқыны бағуға жайылымға кетеді. Сахабаның тұлпары күннен күнге арықтай береді. Сахаба мұның мәнісін білу үшін баланың соңынан бақылайды. Сөйтсе, бала күй тартып, тұлпар болса сол күйге елітіп, жайылмайды екен. Сахабаны байқап қалған бала домбырасын алып тұра қашады. Сахаба тұра қуады. Кенет жер жарылып, бала сол жарыққа түсіп ғайып болады. Домбырасы қалып қояды». Содан бері жылқы иесі Қамбар делінеді екен [9, 140 б.].

Бағзы танымдағы судан шыққан суын жылқы туралы миф жылқы малын тылсым жаратылыспен байланыстырады. Су екі әлемді байланыстырушы стихия болса, одан шыққан суын жылқы да тегін емес. Жылқы малын аспан және жер асты әлемдерімен байланыстыратын ғажайып эпсаналарда пырақ пен суынның бейнелері ерекше. Бірі – қанатты жылқы, аспан кеңістігіне еркін самғай алады; бірі – судың тұңғиығында еркін жүзе алады. Бұл ерекше қасиет Желден жүйрік жануардың пірі болған Қамбар (Жылқышы) атаның болмысымен де байланысты.

Қазақтың тұрмыс-салт жырында:

Шаруаның бір пірі – Жылқышы ата,

Тілегенде өзің бер ақтан бата.

Үйір-үйір жылқыны шұрқыратып,

Ойдан, қырдан арқансыз әкеп мата, –

деп басталатын өлең жолдарынан мінсе – көлік, ішсе – сусын, жесе – тамақ, кесе – киім болатын жылқы түлігінің пірі Қамбар атаға осындай тілек білдіріледі.

Нәтижелер

Шымкент шаһарының ежелгі дүниеден келе жатқанының айғағындай болған осындай көне де киелі орындар ұлттық фольклордағы тарихи-мекендік мазмұндағы эпсана жанрының қазынасы. Бұл фольклорлық мұра сөз өнерінің ерекше үлгілері санатындағы дүниелер.

Жалпы, топонимия фольклормен ғана емес, әдебиеттанумен де байланысты. Шет ел әдебиеттануында «поэтикалық ономастика» ұғымы бар. Бұл саланы зерттеуші С.Зинкин аталған терминнің қалыптасуына дейін бұл сала түрлі атауларға ие болғанын жазады [10, 42 б.]. Бұдан басқа, орыс зерттеушілері К.Б. Зайцева «стилистикалық ономастика» [11, 30 б.] деген терминді ұсынса, И.В. Немировская тарапынан «әдеби ономастика» [12, 113 б.] термині ғылымға енген. Осы тұста топонимиканы әдебиетпен байланыстыратын не деген сұраққа жауап табу мәселесі туындайды. Фольклор мен әдебиетті сөз өнері аясына біріктіретін – көркем ойлау, поэтикалық бейнелеу. Сөз өнері үлгілерінде түзілген көркем кеңістікте топонимияның алар ерекше орны бар. Нысанға, елді мекенге, құбылысқа, кейіпкерге, өнер туындыларына берілген атаулар осы сөзімізді бекіте түседі. Топонимдердің лексикалық ұғым мен фольклорлық мотивтерден көркем әдебиетке сабақтасуы ономастика саласының кеңеюіне жол ашып, «фольклорлық топонимдер», «әдеби топонимдер» деп аталатын тармақтардың қалыптасуына негіз болады. Шымкент қаласы аумағындағы нысандарға қатысты туындаған антропотопонимдік эпсаналар әдеби-теориялық тұрғыдан да зерттеуді қажет етеді. Өйткені көркемдік қабат, бейнелілік жүйе мәселелерін қарастыру мәтіндік талдаудың әдебиеттану аспектісіне тән. Заманауи әдебиеттануда белсенді түрде қолданысқа ене бастаған поэтология терминінің аясына топонимияның лингвистикалық, фольклорлық және әдеби кеңістіктегі түсініктері толығымен қамтылуы тиіс. Сондықтан да біз стилистикалық, әдеби топонимия ұғымдары туралы зерттеулердің бар екенін алға тартып отырмыз.

Бұл мақалада қарастырылып, талданған антропотопонимикалық эпсаналар – Ұлы Жібек жолы бойындағы нысандардың тарихын, көркемдік танымдағы орнын, әдеби-мәдени мәнін танытуда маңызды материалдар. Ұлы Жібек жолы арқылы тек сауда қатынасы ғана емес, сонымен бірге мәдени байланыс та жүзеге асырылды.

Қорытынды

Сауда-экономикалық қатынастармен бірге мәдени-рухани байланыстың қамтамасыз етілуі – Жібек жолының мәдениет тарихында да маңызды рөл атқарғанын көрсетеді. Қазіргі Шымкент қаласының аумағында орналасқан тарихи нысандарды Ұлы Жібек жолындағы маңызды қала болған ежелгі Сайрам тарихымен байланыстыруға негіз

бар. Қошқар ата, Субұрған ата, Дәруіш әулие, Қамбар ата есімдерімен байланысты тарихи орындар – ұлттық мәдени танымды, фольклорлық кеңістікті, көркемдік сананы әйгілейтін рухани-мәдени нысандар екені анық. Топонимикалық әпсаналарда белгілі бір нысандардың пайда болуы, атауға ие болуы туралы ақпараттық-мәліметтік деректер көркем баяндау тәсілімен беріледі.

«Тарихи-мекендік әпсаналарда белгілі бір мекеннің, жер-судың тарихы баяндалады, тарихта болған адамдардың бір ерен ісі жайында әңгімеленеді. Рас, әпсанада айтылатын мекеннің тарихы, даңқты қайраткердің іс-әрекеті өмірде дәл солай болмауы мүмкін, бірақ сол мекен мен адамның тарихта болғандығы күмән туғызбайды» [4, 151 б.], – деген С. Қасқабасов тұжырымына сүйенсек, талданған нысандарға атау болған Қошқар ата, Субұрған ата, Дәруіш ата, Қамбар ата сияқты кейіпкерлердің тарихилығына күмән тумасы хақ. Бізге маңыздысы – мәдени жадымыздағы тарихи мәліметтердің сақталу пішіні, оның көркемдік кеңістікте түрленіп, поэтологиялық пішінді, поэтикалық топонимика жүйесін қалыптастыруы.

Әдебиет

1. Античные теории языка и стиля. – Санкт-Петербург: Алетейя, 1996. – 368 с.
2. Сүлейменова Ә., Мәдиева Г., Шәймерденова Н., т.б. Тіл білімі сөздігі. – Алматы: Ғылым, 1998. – 544 б.
3. Бияров Б. Қазақ топонимдерінің типтік үлгілері. – Астана: Ш. Шаяхметов атындағы Тілдерді дамытудың республикалық үйлестіру-әдістемелік орталығы, 2013. – 432 б.
4. Кривошекова-Гантман А.С. Роль антропонимии и этнонимии в топонимических исследованиях [Электронды ресурс]. – 2020. – URL: https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/39106/1/vtop_16.07.pdf. – С.51-56. (қаралған уақыты: (26.03.2022))
5. Қасқабасов С. Таңдамалы. – Т. 1. Қазақтың халық прозасы. – Астана: Фолиант, 2014. – 320 б.
6. Қазыналы Оңтүстік. Құрастырған Қ.Т. Тәжиев. – Т. 22. 4-кітап. – Алматы: Нұрлы әлем, 2011. – 304 б.
7. «Қазақстан» Ұлттық энциклопедиясы. – Т. 6. Қ – Н. – Алматы: Қазақ энциклопедиясының бас редакциясы, 2004. – 696 б.
8. Сағындықұлы Б. Ғаламның ғажап сырлары. Діни-танымдық зерттеу. – Алматы, 2016. – 568 б.
9. Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. Т. 5. П – Я. – Алматы: ТОО Алем Даму Интергация, 2017. – 816 б.
10. Қоңдыбай С. Арғықазақ мифологиясы. 2-кітап. – Алматы: Дайк-Пресс, 2004. – 516 б.
11. Зинин С.И. Введение в поэтическую ономастику. – М: Наука, 1970. – 345 с.
12. Зайцева К.Б. Английская стилистическая ономастика. Тексты лекций. – Одесса, 1973. – 67 с.
13. Немировская И.В. Некоторые проблемы литературной ономастики // Актуальные вопросы русской ономастики. – Киев: УМКВО, 1988. – 258 с.

Reference

1. Antichnye teorii yazyka i stilya [Antique theories of language and style]. Saint-Petersburg, Aleteiya, 1996. 368 p. [in Russian].
2. Suleimenova E., Madiyeva G., Shaimerdenova N. t.b. Til bilimi sozdigi [Dictionary of Linguistics]. Almaty, Gylym, 1998. 544 p. [in Kazakh].

3. Biyarov B. Qazaq toponimderinin tiptik ulgileri [Typical samples of Kazakh toponyms]. Astana, Sh. Shayakhmetov atyndagy Tilderdi damytudyn respublikalyq uilestiru-adistemelik ortalygy, 2013. 432 p. [in Kazakh].
4. Krivoshekova-Gantman A.S. Rol antroponimii i etnonimii v toponimicheskikh issledovaniiah [The role of anthroponymy and ethnonymy in toponymic research]. [Elec. resource]. – 2020. – URL: https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/39106/1/vtop_16_07.pdf. – P. 51-56. (Accessed: (26.03.2022)) [in Russian].
5. Qaskabassov S. Tandamaly. – T. 1. Qazaqtyn halyq prozasy [Selected. Volume 1. Kazakh folk prose]. Astana, «Foliant», 2014. 320 p. [in Kazakh].
6. Qazynaly Ontustik. Qurastyrgan Q.T. Tazhiyev. – T. 22. 4-kitap [The Treasury of the South. Compiled by K.T.Tazhiyev. Volume 22, book 4]. Almaty, Nurly alem, 2011. 304 p. [in Kazakh].
7. «Qazaqstan» Ultyq entsiklopediyasy. – T. 6. Q – N [National Encyclopedia «Kazakhstan». Volume 6. K – N]. Almaty, Qazaq entsiklopediyasynyn bas redaktsiyasy, 2004. 696 p. [in Kazakh].
8. Sagyndyquly B. Galamnyn gajaiyp syrlary. Dini zertteu [Astonishing Secrets of the Universe. Religious study]. Almaty, 2016. 568 p. [in Kazakh].
9. Qazaqtyn etnografyalyq kategoriyalary, ugymdar men ataularynyn dasturli juiesi. Entsiklopediya. T. 5. P – YA [Traditional system of Kazakh ethnographic categories, terms and names. Encyclopedia. V. 5. P – YA]. Almaty, TOO Alem Damu Intergatsiya, 2017. 816 p. [in Kazakh].
10. Qondybai S. Argyqazaq mifologiyasy. 2-kitap [Ancient Kazakh mythology. Book 2]. Almaty, Daik-Press, 2004. 516 p. [in Kazakh].
11. Zinkin S.I. Vvedenie v poeticheskomu onomastiku [Introduction to poetic onomastics]. Moscow, 1965. 345 p. [in Russian].
12. Zaitseva K.B. Angliiskaya stilisticheskaya onomastika. Teksty lektzii [English stylistic onomastics. Texts of lectures]. Odessa, 1973. 67 p. [in Russian].
13. Nemirovskaya I.V. Nekotorye problemy literaturnoi onomastiki [Some problems of literary onomastics]. In: Aktualnye voprosy russkoi onomastiki [Actual questions of onomastics]. Kiev, UMKVO, 1988. 258 p. [in Russian].

***J.A. Aimukhambet**

*L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Republic of Kazakhstan
(E-mail: a_zhanat@mail.ru)*

**Corresponding author: zhanat@mail.ru*

M.N. Mirazova

*L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Republic of Kazakhstan
(E-mail: m.n.mirazova@mail.ru)*

K.K. Kenzhalin

*L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Republic of Kazakhstan
(E-mail: kenkk@mail.ru)*

The poetic form of antropotoponymic myths on the territory of Shymkent city

Abstract. The article deals with the historical toponyms of the Great Silk Road, which is located in the territory of nowadays city of Shymkent. It is well known that in the naming of places folkloric

material is also of great importance, which is imprinted in the richest resources of ethnic language and has a special literary and educative value in the culture and life of each people. Therefore, the study of toponymy is relevant and in demand not only in linguistic terms but also in literary criticism, folklore and using historical materials and sources. In this article, the well-known historical places of Shymkent taken as the target of analysis, especially place names names as Koshkar ata, Suburgan ata, Dervish ata, Kambar ata, which we study in the context of anthropotponymy. Anthropotponymy, a branch of toponymy, deals with the names of objects and places determined by the name of a person, mythological figures, folk myths and legends. In this article, the above-mentioned toponyms associated with the names of historical figures, folk and mythological heroes, legends (many of which originate from oral folk art) will also be referred to as anthropotponymic. Anthropotponymic legends play an important role in people's spiritual and cultural life, reveal people's mentality, folkloric space and artistic consciousness.

The authors of the article, based on motif comparisons of folklore texts, consider the hyperbolic reflection in anthropotponymous legends of the names of individual places and stories of people whose outstanding merits have been preserved in the memory of the people; show the connection between the literary motifs of these legends and the worldview of the Kazakh people. Taking into account the fact that the term "literary onomastic" exists in foreign literary criticism, the authors show that the emergence of this term is due to the literary structure of the folk toponyms and the visual techniques used in them.

As a result of the analysis of the legends about the toponyms taken as the target of study, the idea that the Great Silk Road played an important role not only in trade relations but also in the development of spiritual and cultural ties between peoples was substantiated.

Keywords: The Great Silk Road, toponyms, anthropotponym, myths, folklore, cultural knowledge, poetology, linguistics.

***Ж.А. Аймұхамбет**

*Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Республика Казахстан
(E-mail: a_zhanat@mail.ru)*

**Автор для корреспонденции: zhanat@mail.ru*

М.Н. Миразова

*Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева,
Нур-Султан, Республика Казахстан
(E-mail: m.n.mirazova@mail.ru)*

К.К. Кенжалин

*Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева,
Нур-Султан, Республика Казахстан
(E-mail: kenkk@mail.ru)*

Поэтологические формы в антропотопонимических легендах Шымкента

Аннотация. В статье исследуются названия исторических топонимов Великого Шелкового пути, находящихся в настоящее время в пределах города Шымкент. Известно, что в именовании топонимов большое значение имеет и фольклорный материал, запечатленный в богатейших ресурсах этнического языка и имеющий свою особенную художественно-познавательную

ценность в культуре и жизни любого народа. Поэтому исследование топонимики не только в лингвистическом аспекте, но и в литературоведении, фольклористике, с использованием исторических материалов и источников является актуальным и востребованным. В данной статье объектом анализа выступают известные исторические места города Шымкент, в частности, их названия – *Кошкар ата*, *Субурган ата*, *Дервиш ата*, *Камбар ата*, исследуемые нами в контексте антропотопоники. Антропотопонимика, являясь одним из направлений топонимики, изучает наименования объектов и местностей, обусловленные именем человека, мифологическими персонажами, народными мифами и легендами. Указанные выше топонимы, связанные с именами исторических личностей, фольклорно-мифологических героев, с легендами (многие из которых являются достоянием устного народного творчества) также следует назвать антропотопонимическими. Антропотопонимические легенды играют важную роль в духовно-культурной жизни людей, раскрывают ментальность, фольклорное пространство, художественное сознание народа.

Авторы статьи на основе мотивационных сравнений фольклорных текстов рассматривают гиперболизированное отражение в антропотопонимических легендах названий отдельных мест и истории людей, чьи выдающиеся заслуги сохранились в народной памяти; раскрывают связь художественных мотивов этих легенд с мировоззрением казахского народа. Принимая во внимание то, что в зарубежном литературоведении есть понятие «поэтическая ономастика», авторы отмечают, что появление этого понятия обусловлено художественной структурой топонимов фольклористики и используемых в ней изобразительных приемов.

В результате анализа взятых в качестве объекта исследования легенд о топонимах обоснована идея о том, что Великий Шелковый путь играл важную роль не только в торговых отношениях, но и в развитии духовно-культурных связей народов.

Ключевые слова: Великий Шелковый путь, топоним, антропотопоним, легенда, фольклор, культурное мировоззрение, поэтология, лингвистика.

Авторлар туралы мәлімет:

Аймұхамбет Жанат Әскербекқызы, филология ғылымдарының докторы, қазақ әдебиеті кафедрасының профессоры, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Қ. Сәтбаев көшесі, 2, Нұр-Сұлтан, Қазақстан Республикасы.

ORCID: 0000-0002-7061-3000

Миразова Маржан Нышанбекқызы, PhD докторанты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Қ. Сәтбаев көшесі, 2, Нұр-Сұлтан, Қазақстан Республикасы.

Кенжалын Қуаньшбек Кәрімұлы, PhD, қазақ тіл білімі кафедрасының доценті, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Қ. Сәтбаев көшесі, 2, Нұр-Сұлтан, Қазақстан Республикасы.

ORCID: 0000-0003-0440-7556

Information about authors:

Aimukhambet Zhanat Askerbekkyzy, Doctor of Philological Sciences, Professor at the Department of Kazakh Literature, L.N. Gumilyov Eurasian National University, K. Satpayev str., 2, Nur-Sultan, Republic of Kazakhstan.

ORCID: 0000-0002-7061-3000

Mirazova Marzhan Nyshanbekkyzy, PhD student, L.N. Gumilyov Eurasian National University, K. Satpayev str., 2, Nur-Sultan, Republic of Kazakhstan.

Kenzhalin Kuanyshbek Karimuly, PhD, Associate Professor at the Department of Kazakh Linguistics, L.N. Gumilyov Eurasian National University. K. Satpayev str., 2, Nur-Sultan, Republic of Kazakhstan.
ORCID: 0000-0003-0440-7556

Сведения об авторах:

Аймұхамбет Жанат Аскербекқызы, доктор филологических наук, профессор кафедры казахской литературы, Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, ул. К. Сатпаева, 2, Нур-Султан, Республика Казахстан.
ORCID: 0000-0002-7061-3000

Миразова Маржан Нышанбекқызы, PhD докторант, Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, ул. К. Сатпаева, 2, Нур-Султан, Республика Казахстан.

Кенжалин Қуанышбек Каримұлы, PhD, доцент кафедры казахского языкознания, Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, ул. К. Сатпаева, 2, Нур-Султан, Республика Казахстан.
ORCID: 0000-0003-0440-7556